XI. Milli Türkoloji Kongresi

Bildirileri

11-13 KASIM 2014

Cilt 2

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR DAİRE BAŞKANLIĞI
KÜLTÜREL ETKİNLİKLER MÜDÜRLÜĞÜ

XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Adına Sahibi
Kültür Daire Başkanı
Abdurrahman ŞEN

Genel Yayın Yönetmeni
İsmet GÜLEN

Yayın Koordinatörü
Murat ARSLAN

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN

Editörler
Doç. Dr. Sinan ÇİTÇİ
Yrd. Doç. Dr. Ömer KUL
Yrd. Doç. Dr. Kadriye Figen VARDAR
Öğr. Gör. Dr. Fatma Meliha ŞEN
Arş. Gör. Selim AHMETOĞLU
Arş. Gör. Filiz FERHATOĞLU
Arş. Gör. Harun KORKMAZ
Arş. Gör. Yusuf ÜNAL
Arş. Gör. Berker KESKİN
Arş. Gör. Uğur TUNCEL

Grafik Tasarım
Ferhat ACAR

Baskı - Cilt
??????

Baskı Tarihi
Mayıs 2015-İstanbul

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Kültürel Etkinlikler Müdürlüğü
19 Mayıs Mah. Aytekin Kotil Cad. İBB Ek Hizmet Binası No:8/A Kat:6 Şişli/İstanbul - 02123126300

KONGRE KURULLARI

ONUR KURULU

Prof. Dr. Mustafa İSEN
Prof. Dr. Nevzat YALÇINTAŞ
Prof. Dr. Abdullah UÇMAN
Prof. Dr. Mehmet SARAY
Prof. Dr. Abdülkadir DONUK
Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU
Prof. Dr. İsembike TOGAN
Prof. Dr. Kemal ERARSLAN
Prof. Dr. Mertol TULUM
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA
Prof. Dr. Musa DUMAN
Prof. Dr. Kemal YAVUZ
Prof. Dr. Hayati DEVELİ
Prof. Dr. Semavi EYİCE
Prof. Dr. Nurhan ATASOY
Prof. Dr. Ara ALTUN

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Hayati DEVELİ (Yunus Emre Enstitüsü Başkanı)
Prof. Dr. M. Metin HÜLAGU (Türk Tarih Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALİN (Türk Dil Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Derya ÖRS (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN (Edebiyat Fakültesi Dekanı)
Abdurrahman ŞEN (İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanı)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Yunus SÖYLET (İstanbul Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Mahmut AK (İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcısı)
Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN (Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü)
Yrd. Doç. Dr. Ömer KUL (Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdür Yardımcısı)
Yrd. Doç. Dr. Cemal AKSU (Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdür Yardımcısı)
Doç. Dr. Abid Nazar MAHDUM (Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi)
Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ (Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi)
Yrd. Doç. Dr. Ayna ASKEROĞLU ARSLAN (Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi)

YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN (Kongre Başkanı)
Yrd. Doç. Dr. Ömer KUL (Kongre Genel Sekreteri)
Doç. Dr. Abid Nazar MAHDUM
Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ
Yrd. Doç. Dr. Cemal AKSU
Yrd. Doç. Dr. Ayna ASKEROĞLU ARSLAN
Yrd. Doç. Dr. Ramazan BALCI
Yrd. Doç. Dr. Sinan ÇİTÇİ
Yrd. Doç. Dr. Kadriye Figen VARDAR
Öğr. Gör. Dr. Fatma Meliha ŞEN

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN
Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR
Prof. Dr. Engin AKYÜREK
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
Prof. Dr. Ali ARSLAN
Prof. Dr. Nurhan ATASOY
Prof. Dr. Mahir AYDIN
Prof. Dr. Halil BAL
Prof. Dr. Ömür CEYLAN
Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER
Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK
Prof. Dr. Muhammet Nur DOĞAN
Prof. Dr. Musa DUMAN
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ

Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
Prof. Dr. M. A. Yekta SARAÇ
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR
Prof. Dr. Baha TANMAN
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Arzu TOZDUMAN TERZİ
Prof. Dr. Fikret TURAN
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL
Prof. Dr. Ömer ZÜLFE
Doç. Dr. Enfel DOĞAN
Doç. Dr. Şevket DÖNMEZ
Doç. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ
Doç. Dr. Ahmet Kamil GÖREN
Doç. Dr. Osman KARATAY
Doç. Dr. Murat A. KARAVELİOĞLU
Doç. Dr. İsmail MANGALTEPE
Doç. Dr. Tarkan OKÇUOĞLU
Doç. Dr. Cihan PİYADEOĞLU
Doç. Dr. Fatih M. SANCAKTAR
Doç. Dr. Ersin TERES
Doç. Dr. Hatice TÖREN
Doç. Dr. İsmail TÜRKOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Eralp ALIŞIK
Yrd. Doç. Dr. Belgin DEMİRSAR ARLI
Yrd. Doç. Dr. Gülberk BİLECİK
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Emine NAZA DÖNMEZ
Yrd. Doç. Dr. Feryal KORKMAZ
Yrd. Doç. Dr. Simge ÖZER PINARBAŞI
Yrd. Doç. Dr. Mehmet SAMSAKÇI
Yrd. Doç. Dr. Özcan TABAKLAR
Yrd. Doç. Dr. Metin ÜNVER

KONGRE SEKRETARYASI

Arş. Gör. Selim AHMETOĞLU

Arş. Gör. Filiz FERHATOĞLU

Arş. Gör. Harun KORKMAZ

Arş. Gör. Müslüm YILMAZ

Arş. Gör. Yusuf ÜNAL

Arş. Gör. Dr. Hande GÜNÖZÜ

İçindekiler

Abdullah GÜNDOĞDU	Türkmenler ve Türkmen Adı Üzerine Yeni Görüşler Türkmenler Türgişler Miydi? New Remarks on the Turcomans and on the Name of 'Turcoman' Were Turcomans Turgesh?	17-33
Ahmet TAŞAĞIL	Töles Boylarının Oynadığı Tarihi Roller Hakkında Yeni Değerlendirmeler New Considerations on the Historical Roles the Toles Tribes Played	35-46
A. Merthan DÜNDAR	Siyaset, İstihbarat ve Bilim: Japonya'daki Türkoloji Çalışmaları Üzerine Bazı Düşünceler Politics, Intelligence and Science: Some Considerations on the Turkology Studies in Japan	47-54
Alper ALP	Ceditçi Aydınlara Göre Rusya Müslümanlarının Toplumsal Sorunları Social Problems of Russia Muslims from the Point of Jadidist Intellectuals	55-66
Cihan PİYADEOĞLU	Gazneliler ve Büyük Selçuklular'da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler Some Notes on the Use of Elephants in Ghaznavids and Great Seljuks	67-90
Cihat AYDOĞMUŞOĞLU	Târih-i Kızılbâşân Adlı Anonim Esere Göre Safevi Çağı Türkmen Aşiretleri Turcoman Tribes in the Safavid Era According to an Anonym Source: Târikh-i Qizilbâshân	91-100
Coşkun YILMAZ	Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Kânûn-ı Kadîm Kanun-i Kadim in the Ottoman Political Thought	101-117
Dinçer KOÇ	XIX. Yüzyılın Başında Hokand Hanlığında Bir Rus Mütercim: Filipp Nazarov A Russian Translator in Hokand Kaganate in The Beginning of XIXth Century: Filipp Nazarov	119-134
Dündar ALİKILIÇ- Malik YILMAZ	Türkiye-Polonya İlişkilerinde Arşiv Malzemesinin Değerlendirilmesi ve Tespiti Evaluation and Discovery of Archive Materials in The Relations of Turkey and Poland	135-146
Emine KISIKLI	Çelebi Cihan Efendi'nin Bahçesaray'daki Kültür Kurumlarını Açış Konuşması	

	The Opening Speech Delivered by Chalabi Cihan Afandi for the Culture Instutes in Bahcesaray	147-158
Erkan GÖKSU	Çift Başlı Kartalın Selçuklular Döneminde Kullanımına Dair Bir Değerlendirme An Assessment About the Usage of Double-Headed Eagle in the Era of Seljuks	159-179
Eyüp KUL	Osmanlı Coğrafyasında Nezaret Uygulamasına Bir Örnek: Üsküp Nezareti The Ministry of Skopje (Uskup Nezareti): As an Example of the Application of the Ministry Sytem in the Ottoman Domain	181-195
Gözde SAZAK	Ermitage Devlet Müzesinde Yer Alan Bazı Türk Eserleri ve Bu Eserleri Koruyanlar Some Turkish Artifact in Hermitage State Museum and Their Keepers	197-208
Hasan DEMİROĞLU	Sibirya'da Çarlık Rusyası'nın Yayılmacı Siyaseti ve Rus Sömürgeciliği (19.-20. Asır) The Expansionist Policy of Tsardom Russia and Russian Colonialism in Siberia (19th–20th Centuries)	209-222
Hayrunnisa ALAN	Timurlu Kurumu Olarak Nüvisendegân-ı Tacik (Vezirlik) The Office of Nuvisendegân-Tacik (Vizierate) as a Timurids State Institution	223-243
İbrahim TELLİOĞLU	Trabzon Rum Devleti Tarihi'nin Taksimi Meselesi Üzerine Upon the Issue of the Categorisation of the History of Trabzon Greek State	245-257
İlyas TOPSAKAL	Rusya'da Yapılan Sibirya Çalışmaları Üzerine Notlar Notes on the Siberian Studies in Russia	259-281
İsmail TÜRKOĞLU	Kazan ve Bakü Arasında Bir Tarihçi: Aziz Ubeydullin A Historian Between Kazan and Baku: Aziz Ubeydullin	283-295
Kenan Ziya TAŞ	Mete'nin (Tatung-Fu) Çin Sındığı Savaşı Mete's (Tatung Fu) Campaign Against the Han Dynasty of China: The Campaign of "Cin Sindigi"	297-307
Mehmet OKUR	Halkevleri'nin Türk Kültürünün Araştırılması, Arşivlenmesi ve Öğretilmesine Dair Çalışmaları (1932-1951) Works of Halkevleri Relating to Investigation, Archive and Teach of Turkish Culture (1932-1951)	309-330

Mehmet TEZCAN	Halaç Türkleri ve Halaçlar Üzerine Yeni Çalışmalar The Khalach Turks and Some New Studies on the Khalach	331-361
Melek ÇOLAK	Macar Arşiv Belgelerinin Işığında Türkolog Vámbéry'nin Orta Asya Seyahati ve Yol Arkadaşı Molla İshak Üzerine Düşünceler In Light of Hungarian Archive Documents, Thoughts About Middle East Travel of Turcologist Vámbéry and His Fellow Traveler Molla İshak	363-389
Melek ÖKSÜZ	"Trabzon'un Düşüşü" Adlı Dokümanter Film Işığında Trabzon'da Rus İşgalinin Düşündürdükleri Some Remarks on the Russian Occupation of Trabzon Based on the Documentary of "The Fall of Trabzon"	391-414
Meryem GÜRBÜZ	Savaşlarda Sivillerin Ahvâli Selçuklular Devri Situation and Conditions of Civilians in the War Seljukion Period	415-426
Mustafa S. KÜÇÜKAŞCI	Osmanlı Döneminde Yazılan Mekke Tarihlerinin Türk Tarihi Bakımından Değerine Dair About the Mecca Histories in the Time of Ottomans and Their Importance for Turkish History	427-438
Mustafa ŞAHİN	Orta Çağ'da Bir Yolsuzluk Soruşturması Örneği A Sample of Malpractice Investigation in the Middle Ages	439-456
Nadejda Oynotkinova ROMANOVNA	Sibirya Halklarının Dil ve Folklor Araştırmalarında «Sibirya ve Uzak Doğu Halkların Folklor Anıtları» Akademik Dizisinin Rolü The Role of an Academic Project "The Folklore Monuments of Siberian and far Eastern Peoples" in the Studies of Language and Folklore of Siberian Peoples	457-465
Nahide ŞİMŞİR	Kazak Kadınları İle İlgili Önemli Bir Yayın : "Kazakistan Kadınları Dergisi" A Significant Publication About Kazakh Women: The Journal of Kazakhistan Women	467-490
Okan YEŞİLOT-Elif ÇALIŞKAN	Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Açısından Kırım Crimea in Perspectives of History and International Relations	491-508
Osman G. ÖZGÜDENLİ	Hârezmşâh Hükümdarlarına Aitfarsça Şiirler Persian Poems of Khwārizmshāh Rulers	509-532
Ömer KUL	Guo-Min-Dang İdaresi Döneminde Doğu Türkistan Kazaklarının Durumu (1911-1949)	

	The Situation of Kazakhs During the Reign of Guo-Min-Dang in East Turkestan (1911-1949)	533-547
Rinaldo MARMARA	Vatikan Gizli Arşiv ve Kütüphanesi'nde Türk Tarihi ile İlgili Belge ve Eserler The Historical Sources on Turkish History in the Vatican Secret Archive and Library	549-555
Saadettin Yağmur GÖMEÇ	Eski Türklerde Ekonomik Hayat The Economic Life in Old Turks	557-585
Sebahattin ŞİMŞİR	Türkistan Ulayetinin Gazetesi (1870 -1882) The Newspaper of Türkistan: Ulayetinin (1870-1882)	587-594
Selim AHMETOĞLU	Osmanlı Topraklarında Sürgün Bir Gaspıralı A Gaspirinski as an Exile in the Ottoman Lands	595-606
Turhan KAÇAR	Iordanes'in Catalauni Savaşı Anlatısı Üzerine Bir İnceleme A Study on the Narrative of the Battle of Catalauni in Iordanes	607-620
Yücel NAMAL	Macar Türkolog Gyula Mészáros ve Türkiye'deki Çalışmaları Hungarian Turcologist Gyula Mészáros and His Works in Turkey	621-653
Alimcan İNAYET	"Oniki Makam" Adı Üzerine On the Name of "12 Makam"	654-666
Bekir Şahin BALOĞLU	Dinî Türk Mûsikîsi Beste Türlerinden Durak A Composition Genre in Turkish Religious Music: Durak	667-673
Harun KORKMAZ	Yazma Güfte Mecmuaları ve Osmanlı Musikisi Tarihi Bakımından Ehemmiyeti Manuscript Lyric Codices and Their Importance for Ottoman Music History	675-680
Hüseyin KIYAK	Haşim Bey Mecmuası: Birinci ve İkinci Baskının Mukayesesi Haşim Bey Lyrics Book: Comparison of the First and Second Edition	681-745
Demet ÇELİK	Anadolu'da Paleolitik Beslenme Palaeolithic Diet in Anatolia	747-764
İlona BAYTAR	Bir Saray Atölyesi: Tamirhane-i Hümâyûn One of the Palace Workshop: Tamirhane-i Hümâyun	765-780
Mehmet Emin YILMAZ	Macaristan'da Gâzi Kasım Paşa Camii Restitüsyon Denemesi	

	The Mosque of Ghazi Kasim Pasha Restitution Attempt in Hungary	781-797
Özlem İLBAN	Saray Değil Kışla: Abdülmecid Dönemi Asâkir-i Nizâmiye-i Şâhâne Ordusu Kışlaları A Barrack not a Palace: The Military Barracks of the Asâkir-i Nizâmiye-i Şâhâne Army in the Era of Abdülmecid	799-809
Cengiz ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Bağlamında Türkiyat Araştırmaları Enstitülerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri	811-821
Gülşen SEYHAN ALIŞIK	Bir Asrın Ardından Türkiyat [Araştırmaları] Enstitüsü (1924-2014) Institute of Turkic Studies After a Century (1924-2014)	823-831
Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü	833-847
Ömer ÇAKIR	11. Milli Türkoloji Kongresi'nin Kapanış Oturumunda "Türkiyat Enstitüleri Sorunlar ve Çözüm Önerileri"ne Dair Bazı Tespitler ve Teklifler	849-856
Yunus KOÇ	Türkiyat Enstitülerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği	857-863

Guo-Min-Dang İdaresi Döneminde Doğu Türkistan Kazaklarının Durumu (1911-1949)

Ömer KUL *

Özet

Kıta Çin'de ve Doğu Türkistan'da 1911-1949 yılları arasında iktidarda Guo-Min-Dang (Milliyetçi Çin) bulunmuştur. Bu döneminde bölgenin yerli halklarından olan Kazaklar, yaşanan iki istiklal mücadelesi ve iki büyük göçten, Uygurlardan sonra en çok etkilenen topluluk olmuştur. 38 yıllık bu dönemde Doğu Türkistan tarihinde eşine az rastlanır türden olaylar yaşanmış ve kısa dönem ararlıklarıyla çok farklı hadiselerle karşılaşılmıştır. 1911-1928 yılları arasında Doğu Türkistan Genel Valiliği ve askeri idareyi elinde bulunduran Yang Zen-şin döneminde, Doğu Türkistan'da yaşananlar, müteakip yıllarda yaşanacakların bir nevi ortamını hazırlamıştır. Yang'ın işbaşında bulunduğu sürede uygulama sahasına koyduğu despot idare tarzı Doğu Türkistan'ı barut fıçısına çevirmiş, halefi Jin Şu-rin döneminde yaşananlar ise Doğu Türkistan'da 1931 yılında Kumul'da başlayan, 12 Kasım 1933'te Kaşgar merkezli bir hükümetin kurulmasıyla sonuçlanan olayları meydana çıkartmıştı. 1934 yılından sonra ise Doğu Türkistan'da yerli halkın, hususiyetle kazak Türklerinin, 1936 yılında başlattıkları ilk büyük göç hadisesini, 1940 yılını müteakip Altay'da Osman Batur liderliğindeki istiklal mücadelesini ortaya çıkartmıştır. 12 Kasım 1944 tarihinde Gulca merkezli kurulan hükümetin öncesi ve sonrası Altay bölgesinde Kazak halkının mücadelesi kayda değer bilgiler vermektedir. Yaşanan felaketler bağımsız bir devletin ortaya çıkmasıyla son bulmamış; bir taraftan Doğu Türkistan'da Komünist Çin istilası gerçekleşirken, diğer tarafta milli mücadele içerisinde bulunanlar arasında fikir ayrılıkları da temayüz etmiştir. Bütün olumsuz gelişmelerin yaşandığı bu dönemde, 1949 yılı Eylül ayı itibariyle Doğu Türkistan'dan tarihin en dramatik göç hadisesi olarak ifade edebileceğimiz, bü-

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, kulomer@hotmail.com

yük kitlelerin yollara düştüğüne şahit olmaktayız. Bildirimizde, zikredilen bu dönemde bir taraftan Guo-Min-Dang idaresinin Doğu Türkistan'da nasıl bir yönetim sergilediği üzerinde durulurken, diğer taraftan bölgede Uygurlardan sonra ikinci büyük kitleyi oluşturan Kazak halkının, yaşanan olaylara verdiği reaksiyonunu değerlendirilmiştir. Ayrıca bu çalışma ile 1933 ve 1944 yıllarında kurulmuş fakat varlıklarını uzun süre devam ettirememiş bağımsız hükümetlerde Kazak halkının rolü de değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Guo-Min-Dang, Doğu Türkistan, Kazaklar

The Situation of Kazakhs During the Reign of Guo-Min-Dang in East Turkestan (1911-1949)

Abstract

Guo-Min-Dang (Chinese Nationalist Party) held the reins of power in both the Republic of China and East Turkestan in the years between 1911-1949. In this time period, Kazakhs, after the Uyghur people, were one of the most prominent communities which were affected negatively by the tumultuous years when the two wars of liberty and the great exodus took place. This period, which lasted thirty eight years, saw remarkably unprecedented incidents and upheavals. The circumstances in the tenure of Yang Zen-şin (1911-1928) who held the power as a general mayor in East Turkestan and as a leader of the military forces, laid the ground for the later developments and incidents in the region. The despotic policies applied by Yang turned the whole region into a powder keg. Likewise, during the tenure of his successor, Jin Şu-rin, East Turkistan underwent a series of incidents which were triggered by the events in Kumul in 1931, and culminated with the establishment of a Kasgar-based government in 12 November 1933. After 1934, the native peoples, especially Kazakhs, of East Turkestan started the first big migration wave which led to a liberty war leaded by Osman Batur in the subsequent years of 1940. In 12 November 1944, Gulca-based government was founded. The preceding conditions and subsequent developments of this government provide us with remarkable clues for the struggle of Kazakh people in Altai

region. The rise of an independent state fell short of putting an end to the tragedies and disturbances, due to the Communist China's invasion of East Turkestan and the friction of leader's views during the independence war. In this period, which was fraught with calamities, the most tragic migration that one has ever seen in the history of East Turkestan commenced after the September in 1949. On the one hand, this paper shows how the reign of Guo-Min-Dang exerted its authority in East Turkestan, on the other hand it analyzes the reactions of the Kazakh people, second largest community in the region after Uyghurs, to the events. Additionally, the present study aims to assess the role of Kazakh people in the short-lived independent governments which were formed between 1933 and 1944.

Key Words: Guo-Min-Dang, Uyghurs, Kazakhs, East Turkestan

Türklerin tarih sahnesine çıktığı ve yazılı metinlerin de kullanılmaya başlandığı andan itibaren kadim Türk yurdu olarak bilinen Doğu Türkistan coğrafyasında birçok Türk devleti kurulmuştur. Mesela; Hun İmparatorluğu, I. ve II. Göktürkler, Uygur Devletleri, Karahanlı Devleti, Cengiz İmparatorluğu, Çağatay Hanlığı, Saidiye Millî Devleti ve 1863 yılında Yakup Han Be-devlet'in kurmuş olduğu Kaşgar Hükümetlerini saymak mümkündür. Yakup Han'ın 1877 yılında vefatı üzerine dağılan birlik, akabinde Çin askerlerinin 1879 yılında ülkeyi işgal etmesiyle neticelenmiştir. 18 Kasım 1884 tarihinde ise Çin meclisinin aldığı bir kararla kadim Türk yurdunun adı 18 Kasım 1884 tarihinde "*Xin-jiang/Şincan*" olarak değiştirilmiştir[1].

Doğu Türkistan'da zikredilen bu tarihten günümüze kadar işgal devam ede-gelmiştir. Bu çalışmamızda 1911 yılında Çin'de ilan edilen Cumhuriyet idaresinin başlangıcından, Komünist işgalinin gerçekleştiği 1949 yılına kadar Doğu Türkistan Kazak Türklerinin genel durumları değerlendirilmiştir. Bu çalışmamızda Doğu Türkistan'ın idare şeklinin 1911 yılından son Çin işgali neticesinde günümüzdeki statüsünün de belirlendiği 1955 tarihine kadar genel durumu hakkında bir değerlendirmesi de yapılmıştır. Bununla birlikte zikrettiğimiz bu dönem içerisinde Kazak Türklerinin durumları da genel hatlarıyla da ifade edilmiştir.

1 Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğü ve İslâm'ın Bazı Meseleleri*, İstanbul 1987, s. 159; Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, s. 84 vd; Li Sheng, *a.g.e.*, s. 109, 117; Taşağıl, "Esaretteki Son Türk Yurdu", s. 24; Kazakbalası, *a.g.e.*, s. 15; Buğra, *Doğu Türkistan Tarihi*, s. 27; Dillon, *a.g.e.*, s. 4; Morris Rossabi, *"Xin-jiang"*, *Encyclopedia of Asian History*, C. IV, New York 1988, s. 250; Erkin Alptekin, *a.g.e.*, s. 5; a. mlf., "Doğu Türkistan'a Şingcang ismi verilişinin 95. yıldönümü", *Bayrak Gazetesi*, 1979, s. 2; Bekin, "Present Situation in Eastern Turkistan and He Problems", s. 17; Melike Ülker-Nazmiye Yüce, "Doğu Türkistan'ın Sessiz Çığlığı", *Gökbayrak*, 77, 2007, s. 21;

1) Doğu Türkistan'da Guo-Min-Dang (Milliyetçi Çin) İdaresi

Doğu Türkistan'ın Guo-Min-Dang idaresindeki (1911-1949) tarihini ana hatlarıyla üç döneme (1911-1928, 1929-1942 ve 1943-1949) ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki 1911-1928 yılları arasındaki Yang Zen-şin idaresindeki dönemdir. Bu dönem her ne kadar sükûnet içerisinde geçmişse de, ülkede refahtan bahsetmek pek mümkün değildir. Yang Zen-şin'in 1928 yılında bir suikast neticesinde öldürülmesinden sonra, varisleri devrinde Doğu Türkistan'daki vaziyet tamamıyla farklı bir mecrada gelişmiştir. Çin idaresinin baskı ve zulüm siyaseti Doğu Türkistan'ı XX. asrın ilk 30 senesinde barut fıçısı haline getirmiştir. Doğu Türkistan'da 1930 ve 40'lı yıllardaki bağımsızlık mücadeleleri ve diğer iç karışıklıkları da aynı şekilde ifade etmek mümkündür. Yang Zen-şin'den sonra yönetime gelen Cin Şu-rin'in beceriksizliği, halkın ayaklanmasında ve ihtilallerde katalizör görevi görmüştür. Cin Şu-ren'in 1931 yılına kadarki hatalı politikaları, hem yerleşik hem de yaylak-kışlak hayatı yaşamakta olan Doğu Türkistan halkını canından bezdirmeye yetip de artmıştır. Doğu Türkistan'da 1931-1937 yılları arasında, Kumul Beyliği'nin lağvedilmesi yüzünden patlak veren ve birbirini takip eden isyan ve ihtilaller, ancak Sovyetler Birliği'nin 1934 ve 1937 yıllarındaki doğrudan askerî müdahaleleriyle bastırılabilmiştir[2].

Zikrettiğimiz dönem ile alakalı olarak Doğu Türkistan hakkında yapılan araştırmalarda, halkın 1930'lu yıllardaki isyan ve ihtilal hareketlerinin sebeplerini Çinli yöneticilerin beceriksizliğine bağlayanlar vardır. Aynı araştırmacılar ihtilallerin başarısızlığını ise Doğu Türkistan halkı arasında ittifaksızlığa ve lider eksikliğine bağlamışlardır. Lakin bu temayüle göre mesele çok basitleştirilmekle kalmamış, dahası çok da genelleşti-

Cengiz, *Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti*, s. 12; İdil Nilay Demir, "Xin-jiang'da Çin Politikası", A. Ü. Sinoloji Anabilim Dalı Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 1988, s. 1. Hasan Oraltay, *Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri*, İstanbul 1976², s. 22), Doğu Türkistan'a "Xin-jiang" isminin verilmesini 1768 tarihine dayandırmaktadır. Gülçin Çandarlıoğlu *(Özgürlük Yolu, Nurgocay Bahadır'ın Anılarıyla Osman Batur*, DTV Yay., İstanbul 2006, s. 15), adlı eserinde Doğu Türkistan'a "*Yeni ülke*" anlamına gelen "*Hsin-chiang*" adının Japonya'da yetişmiş, Çin asıllı Sheng Shi-cai'in adamları tarafından 1933 senesinde takıldığını ve Rusya ile anlaşıp yeni bir rejim kurulduğunu belirtmektedir. Arpacık (*a.g.e*., 106) ise kaynak göstermemekle beraber 1878 yılındaki işgalden sonra "*zorla ele geçirilen yeni ülke anlamına gelen Xin-jiang*" adını verdiklerini ifade etmektedir. Hacı Yakup Anat ("Safsatalara Cevap", *Doğu Türkistan*, DTGD Yay., No: 183-184, İstanbul 1999, s. 21, not 1), Doğu Türkistan'ın Xin-jiang olarak değiştirilme tarihini 1887 olarak vermektedir. Erkal Tanrıdağlı ("Çin Komünist Partisi'nce Yazdırılıp, Neşrettirilen "Uygurların Kısaca Tarihi"nin Hiçbir İlmî Kıymeti Yoktur", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, No: 38, Temmuz 1993, s. 8) çalışmasında Xin-jiang'ın "*Yeni Sınır*" anlamına geldiğini ifâde etmektedir. Doğu Türkistan Göçmenler Derneği tarafından neşredilen *Doğu Türkistan* adlı broşürde ise: "*Doğu Türkistan'ın bir Türk-İslâm ülkesi olduğunu unutturmak için, 1876 yılından sonra, Çinliler buraya Xin-jiang adını vermişlerdir. Xin-jiang yeni sömürge anlamına gelmektedir*" ifâdelerine yer verilmektedir. Roostam Sadri ("The Islamic Republic of Eastern Turkestan: A Commemorative Review", *Journal Institute of Muslim Minority Affairs*, C. V, No: 2, London 1984, s. 295) ise Doğu Türkistan isminin Xin-jiang olarak değiştirilme tarihini 1882 olarak vermektedir.

2 Zikredilen bu dönemle alakalı olarak geniş bilgi için bkz. Ömer Kul, "*Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1941-191)*", *Basılmamış Doktora Tezi*, İ.Ü., Sos. Bil. Enst., İstanbul 2009, s. 1-240.

rilmiştir. Her ne hikmetse bu çalışmalarda, çeşitli mahallî faktörlerin isyan ve ihtilallerdeki rolü üzerinde durulmamıştır. Bununla birlikte Doğu Türkistan'daki Çin idaresinin sadık müdafilerinden olan Tunganların etkin rolü ise gözden uzak tutulmuştur. Bu vaziyetin ortaya çıkardığı temel etken ise; çeşitli hizipler ve Müslümanlar arasındaki ittifaksızlıklar sebebiyle Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını kazanamayacak bir ülke olduğu kanaati doğmuştur. Bu görüşü savunmak kanaatimizce mümkün değildir.

1911-1949 arası dönemde Doğu Türkistan'daki olayları teferruatlı bir şekilde analiz etmenin şartı ülkeyi bir bütün olarak, yani şimdiki coğrafî sınırları içinde düşünmeyerek, onu daha önceki zamanlarda siyasî bölünüşüne göre değerlendirmekle mümkün olabilir. 1931-1933 yıllarında Doğu Türkistan'da ihtilal ortaya çıktığında, Kaşgar ve Hoten'deki liderler bu fırsatı değerlendirmek için harekete geçmişlerdi. Kaşgar ihtilali millî bağımsızlık mücadelesi idi. Bu hareket 1933'te Kaşgar Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin ilanıyla neticelenmişti. Lakin bağımsız devletin ömrü kısa olmuştur. Kaşgar Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin liderleri Çin aleyhtarı oldukları kadar Tunganlara da karşıydı. 1933 hareketi aynı zamanda Sovyet aleyhtarı da idi. Bilindiği üzere 1933'te Sovyet baskı ve müdahalesine mâruz kalan Kaşgar Doğu Türkistan Cumhuriyeti, 1934 yılı başlarında Tunganlar ve Çinli birliklerin saldırılarıyla tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu mağlubiyete rağmen Doğu Türkistan'ın güneyindeki bağımsızlık meşalesi güçlü bir şekilde yanmaya devam etmiştir. 1937 yılında gerçekleştirilen etkisiz ihtilal hareketini, 1945-1946 yılındaki Sarı-köl ayaklanması ve 1954 yılında Hoten bölgesindeki Abdülmecid Damolla ayaklanmaları takip etmiştir. Bu hareketler içerinde 1940 yılını müteakip Altay'da Irıs ve Esim Hanların liderliğinde başlayan, daha sonra Osman Batur Osman İslamoğlu'nun kumandanlığında Çin idaresini sarsan ihtilale farklı bir yer ayırmak gerekir.

Doğu Türkistan'ın, 1937-1942 yılları arasında Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği elemanlarının yardımıyla, Sovyet çizgisinde, "*polis devleti*" olarak idare edildiğini ifade etmek gerçekçi bir değerlendirme olur kanaatindeyiz. Bu dönemde Şin Şı-Sey idaresine karşı alenen mukavemet gösterenler, Osman Batur İslamoğlu liderliğinde, Altay bölgesindeki Kerey Kazakları olmuştur. Kerey Kazakları, Moğolistan'ın hudut bölgelerinden hareketle, Şin Şı-Sey birliklerine karşı gerilla saldırıları düzenlemişlerdi. 1943'te Şin Şı-sey'in Sovyetlerle arasının açılmasından ve Guo-Min-Dang ile ittifak kurmasından sonra, İli vadisinde 1871'den bu yana ilk defa bir ihtilal vuku bulmuştur. İli bölgesindeki ihtilal hareketlerinin Sovyetler tarafından desteklendiği bilinen bir gerçektir. Nitekim Moskova, DTTMKK (Doğu Türkistan Türkleri Millî Kurtuluş Komitesi)'yı kurmak ve desteklemekle önce Şin Şı-sey, sonra da Guo-Min-

Dang idaresine karşı baskı aracı olarak kullanmıştır. Sovyetlerin bu baskısı Üç Vilayet (İli, Targabatay, Altay)'te kendi ekonomik ve siyasî imtiyazlarını tekrar ele geçirmek amacına yönelikti. 1944 yılındaki Sovyet müdahalesi, Gulca'da "*Doğu Türkistan Cumhuriyeti*"nin kurulmasıyla neticelenmiştir.

Gulca Doğu Türkistan Cumhuriyeti idaresinde yerli Gulca liderleri sayıca fazla idi. Bu grup, Guo-Min-Dang yönetimine muhalif olmalarından dolayı da Çin Komünist Partisi ve diğer kaynaklar tarafından, 1944-1949 yıllarındaki İli ihtilalini gerçek manada *"kurtuluş savaşı"* olarak nitelendirmişlerdir. Bu iddialar ya tamamen hatalıdır veya yanlış bir fikri enjekte etmek için, bilerek ileri sürülmüştür. Guo-Min-Dang idaresi ise İli ihtilalinin daha ziyade Sovyetler Birliği tarafından hazırlanıp teşvik edildiğinin farkındaydı. Bu farkındalığın bir sonucu olarak Guo-Min-Dang, Doğu Türkistan'ın güneyindeki halkın desteğini kazanmak için, Mesut Sabri Baykozi, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin gibi üç Türk milliyetçisini Urumçi'de yüksek mevkilere getirme siyasetini gütmüştür. Doğu Türkistan'daki bu yeni idarede ise Guo-Min-Dang'ın kısmen başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

1949 yılı sonbaharında Çin Halk Kurtuluş Ordusu, Doğu Türkistan'a girmeye başladığında; Sovyetler ve onun hâmiliğindeki İli yönetimi, Çin Komünist Partisi'nin hâkimiyetini kabullenmiştir. İli yönetimi, ülkenin kuzeybatısında ve Sovyet nüfuzu altında, sınırlı da olsa özerkliklerini muhafaza etmeyi tasarlamıştı. Lakin Çin Komünist Partisi böyle bir özerkliğe müsaade etmemiştir. Nitekim Çin Komünist Partisi, ülkenin güney ve doğusunda sağcı ve milliyetçi muhalefeti bastırmaya, Sovyet nüfuzu altındaki sol muhalefeti ezmeye ve Doğu Türkistan'da Sovyet nüfuzunu tam anlamıyla ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştur.

Kızıl Çin bürokratları, Doğu Türkistan'da, 1949'dan "*Xin-jiang (Şincan) Uygur Özerk Bölgesi*"nin ilan edildiği 1 Ekim 1955 tarihine kadar, bu hedeflerinde başarılı olmuştur. Bu arada Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirme politikası hızını kesmeden devam etmiştir. Son 60 yıllık dönemde ülkenin demografik yapısı, Orta Asya modern tarihinde benzeri bulunmayan bir şekilde değiştirilmiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen hâlen daha Doğu Türkistan Türkleri arasında 1930 ve 40'lı yıllardaki bağımsızlık hareketlerine özlem duyan kişiler de bulunmaktadır. Fakat Doğu Türkistan'da tekrar bağımsız Türkçü ve İslâmcı bir devlet kurulması ihtimali zayıf görünmekle birlikte, yarınların ne getireceğini bugünden kestirmek de zordur.

2) Guo-Min-Dang İdaresi Döneminde Doğu Türkistan'da Kazak Türklerinin Genel Durumu

Kazaklar tarafından "*katliam*[3]" olarak ifade edilen kollektivileştirme yıllarında binlerce Kazak, bugünkü Kazakistan hududunu geçerek Doğu Türkistan'a sığınmıştır[4]. Onlar daha sonra Doğu Türkistan'ın Çungarya bölgesinde yerleşerek, Sovyetlerin kontrolü dışında kalan bu bölgede kendilerini toparlamaya çalışmışlardı. Lâkin Çinli Genel Vali Şin Şı-sey'in daveti üzerine Kızılordu'nun 1934'teki müdahalesinden ve Doğu Türkistan'ın tam bir Sovyet peyki hâline gelmesinden sonra Kremlin idarecileri bu Kazaklara karşı harekete geçerek, onları doğrudan doğruya Şin Şı-sey idaresine teslim etme gayreti içerisinde olmuştur[5]. Sayıları 15-18.000 olarak tahmin edilen bu Kazak topluluğu, Guo-Min-Dang idaresinin baskısı nedeniyle Çungarya'dan da göç etmiş ve Doğu Türkistan'ın doğusunda yer alan Kansu-Şinkay sınırındaki Gasköl bölgesine yerleşmiştir[6]. Bununla birlikte Keşmir yoluyla Türkiye'ye yerleşen göçmenlerin verdiği bilgilere göre Gasköl'e göç eden Kazaklar arasında Şin Şı-sey idaresine karşı muhalefet hareketi ortaya çıkmıştır. Bahsedilen bu muhalif hareketler içerisinde Yunus Hacı[7] ile Alibek Hâkim idare-

3 O. Caroe, *Soviet Empire, The Turks of Central Asia and Stanilism*, MacMillan, NY 1967, s. 172.

4 G. Wheeler, *The Modern History of Soviet Central Asia*, London 1966, s. 131; G. Lias, *Kazak Exodus*, London 1956, s. 61-62. Burada Kazakların, Doğu Türkistan'a Bolşevik ihtilâlinden sonra yerleştikleri anlamı çıkarılmamalıdır. Bilhassa Orta Düz Kazaklarının Abak-Kerey tayfası IX. asırdan beri bölgenin yerleşik halkları arasında bulunmaktadır, geniş bilgi için bkz. Hızırbek Gayretullah, *Uzaklara Balam*, İstanbul 2009, s. 14-16. Krş için bkz., "Abak", "Abak-Kerey" ve "Kerey" maddeleri, *Kazak Sovyet Ansiklopedisi*, I, V, Almatı 1972.

5 N. L. D. McLean, "Xin-jiang: Today", *International Affairs*, XXIV/3, 1948, s. 381.

6 Lias (*Kazak Exodus*, s. 71-72) bu baskının Sovyetlerden kaynaklandığını iddia etmektedir ki kanaatimizce zikredilen bu dönemde Doğu Türkistan'da bu türden bir baskı mevcut değildir. Krş. için bkz. Amaç Karahoca, *Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi*, İstanbul 2008, s. 18. Sayıları 18.000 kişi olarak ifade edilen bu Kazak topluluğunun Barköl, Nori, Kapdık ve dolaylarından göç etmelerine ve Şin-kay bölgesine gelmelerine dair kaynaklarda teferruatlı bir bilgi bulunmamaktadır. 1934 yılı sonrasında meydana gelen bu göç hadisesi ile alakalı olarak görüşlerini aldığımız Doğu Türkistanlılar, Şinkay'a gelen göç kafilelerinden ilk grubun Elishan Batur ve Zayif Teyci liderliğinde 700 ailenin (yaklaşık 3.500 kişi) burada durmayarak Karaçi şehrine yerleştiğini ifade etmişlerdir. Göçün ikinci grubu Sultan Şerif Teyci liderliğinde, 300 aile, yaklaşık 1.500 kişi, 1938-1946 tarihleri arasında Şinkay bölgesinde ikamet etmiş, 1946 sonlarında ise Barköl bölgesine dönmüştür. Göç kafilesinin üçüncü grubu olan 150 aile ise, Hüseyin Teyci liderliğinde, yaklaşık 750 kişi, Gasköl'e yerleşmiş ve 1951'e kadar da burada yaşamıştır. 18.000 kişilik göç kafilelerinden geriye kalan yaklaşık 12-13.000 kişilik grubun bir kısmı Kansu eyaletine göç ederek Aksay bölgesine, bir kısmı da geriye dönerek Barköl, Nori ve Kumul'a yerleşmiştir. Aksay Kazak Otonom Rayonu için bkz. Gayretullah, *Uzaklara Balam*, s. 98-99. Bu göç hareketleriyle alakalı olarak ayrıca bkz. Saadet Çağatay, *Kazakça Metinler*, Ankara 1961, s. 1-7. Bunların dışında bir propaganda kitabı hüviyetindeki *A History of Migration of Xin-jiang Kazak People*, (Urumçi 1993) adlı eserde bu göç hareketleri ile alakalı bilgiler bulmak mümkündür.

7 Yunus Hacı, Abak Kerey'in Cantekey uruğunun Barkı oymağının Cantas kolundandır. Alibek Hâkim ise aynı Barkı oymağının Bögenbay koluna mensuptur. Dolayısıyla bu iki zatın amcazâde olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber Alibek Hâkim'in Yunus Hacı'nın şehadetinden sonra Manas-Savan millî mücadelesinde sahneye çıktığını da ifade etmek yerinde olacaktır.

sinde Tanrı dağlarında ve Osman Batur'un liderliğinde Altay bölgesindeki hareket ise kayda değerdir[8].

Doğu Türkistan'da hayatlarını devam ettiren Kazak Türklerinin 1934-1942 yılları arasında, geniş çapta olmasa da, Şin Şı-sey idaresine karşı yaptıkları mücadeleler bulunmaktadır[9].

1930-1934 yılları arasında Çinli idarecilere karşı girişilen isyan hareketleri, Doğu Türkistan'daki milliyetler probleminin yakın tarihine ışık tutar mâhiyettedir. Bu isyanların sebeplerine bakıldığında genel olarak dinî problemler görülmekle birlikte nihayetinde ülkede modern milliyetçilik fikrinin doğmasına da yol açmıştır. Bilhassa Tunganların 12 Kasım 1933'te kurulan Kaşgar Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ne karşı savaşması, milliyetçilik fikrinin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Nihayetinde 1930-1934 yılları arasında meydana gelen olaylar, Doğu Türkistan'da bu döneme kadar geçerli olan Pan-İslâmist ideolojinin yerini yavaş yavaş Pan-Türkist ve mahalli Uygur-Kazak milliyetçiliğine bırakmıştır[10].

1934'te Köktogay'daki cami ve mescitlere yapılan saldırılar ile yakılan Kur'an-ı

8 Lias (*Kazak Exodus*, s. 72-73, 76-77, 91-92), Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif liderliğinde Gasköl bölgesinde silahlı hareketlerin vuku bulduğunu ifade etmesine rağmen, tarihi hakikatler bu iki şahsiyetin zikredilen bölgede herhangi bir silahlı direniş hareketi içerisinde olmadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Sultan Şerif Teyci'nin de Gasköl'e hiç gelmediğini, sadece göç hareketi esnasında Tacnor'da Hüseyin Teyci gurubu ile birleştiğini ifade etmek gerekir. Krş. için bkz. Karahoca, *Doğu Türkistan*, s. 16-18; H. L.Boorman-R. C. Howard, *Biographical Dictionary of Republican China*, III, New York 1967, s. 46-47. Yunus Hacı, Alibek Hâkim, Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif'in mücadeleleri teferruatlı bir şekilde ortaya konulmamıştır. A. D. W. Forbes, *(Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)*, (çev. Enver Can), Münih 1990, s. 473) bu kişilerden Yunus Hacı'nın Alibek Hâkim'in müttefiki olduğunu söylemekle beraber, Gayretullah, Alibek'in daha gündeme gelmeden önce Yunus Hacı'nın 1940 yılında tutuklandığını ve gaz odasında şehit edildiğini görüşmelerimiz sırasında bize aktarmıştır. Burada karıştırılmaması gereken nokta, adı geçen şahısların her birinin millî mücadelede birlikte hareket etmeleri veya bu mücadele içerisinde olup-olmadıkları değildir. Mesela Hüseyin Teyci'nin hiçbir zaman silahlı mücadelenin içerisinde olmadığı hakikattir. Bununla birlikte 1949'da başlayan Komünist Çin istilası döneminde göç kararı alan Osman Batur, Canımhan Hacı, Alibek Hâkim, Sultan Şerif Teyci, Delilhan Canaltay, Nurgocay Bahadır vb. kişilere yaptığı yardımlar ve müşterek hareket etme noktasında kanaatimizce faydası görülen bir kişidir. Muhtemelen bu tutumu sebebiyle, 1951 yılına kadar Gasköl'de Çinli idarecilerle herhangi bir sıkıntı yaşamayan Hüseyin Teyci, nihayetinde Amerikan Konsolosuna da yaptığı yardımlar ve Osman Batur başta olmak üzere diğer göç kafileleri ile münasebette olması, onun da Komünist Çin idarecileri tarafından tutuklanması ve cezalandırılması gereken bir kişi olarak düşünülmesine sebep olmuştur. Kanaatimiz şudur ki; bütün bu gelişmeler neticesinde de hayatta kalabilmenin yolunu, diğer hicret eden kişiler gibi, yurt dışına çıkmakta görmüştür. Hüseyin Teyci'nin yukarıda adlarını zikretmiş olduğumuz kişilere yaptığı veya yapmadığı yardımlar ise günümüzde bile Kazaklar arasında tartışma konusudur. Bir kısım Doğu Türkistanlılar bu türden yardımların yapılmadığı iddiasında olmakla birlikte bizim kanaatimiz, miktarı az veya çok olup olmamasına bakmaksızın, bu nevî yardımların yapıldığı yönündedir. Mesela Kaynaş Gayretullah'ın **Dumanlı Yıllar**, (İstanbul 2010) ve Şirzat Doğru'nun **Türkistan'a Doğru** (İzmir 2008) adlı hatıratlarında bu türden yardımların çok az olduğu ifade edilmektedir.

9 Kul, *a.g.t.*, s. 25 vd.

10 Lydia Holubnyechy, "*Chinese Treatment of the Nationality Problem in Xinjiang*", *The East Turkic Review*, 4, y.y. 1960, s. 60; Hızırbek Gayretullah, "*Belgelerle Osman Batur*", *Şehadetinin 53. Yılında Altay Kartalı Osman Batur*, (haz. H. Gayretullah-A. Türköz), İstanbul 2004[5], s. 82-83.

Kerim'ler, olayların patlak vermesine sebep olmuştur. Başlangıçta basit bir çekişme, bir nevî din ayrılığı gibi gözüken bu hadise, her iki tarafın gösterdiği hoşgörü ile yatıştırılmıştır. Fakat Sarıtogay'da, Altay'ın dinî lideri Akit Hacı'nın görev yaptığı camie yapılan saldırı, millî hassasiyetin had safhaya çıkmasına sebep olmuştur. Hoşgörüyü bir tarafa bırakan Türkler, bu tecavüzü sert şekilde protesto etmiştir[11].

Bu olayların geliştiği dönemde 1934'te Zaif Teyci başkanlığında Kaysu'da icra edilen Millî Kurultay, Doğu Türkistan millî mücadele tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu kurultaydan sonra Doğu Türkistan'da çetin bir millî mücadele hayatı başlamıştır. Kurultaya Altay'ı temsilen Akit Hacı ve Halil Teyciler iştirâk etmiştir[12]. Akit Hacı ve Halil Teycilerin kurultay dönüşü başlattıkları gizli faaliyetler Altay'da el altından bağımsızlık adına bazı kıpırdanmaları beraberinde getirmiştir. Bu kıpırdanmalar Çin idarecileri tarafından da öğrenilmiştir. Kurultay'dan dönen Akit Hacı ve Halil Teyciler tutuklanmış, birkaç gün sonra da Ömer Teyci, Mankey, Karakul Zalin, Kaken Teyci, Mamile Zengi, Baygoca Zalin, Akım Batur, Dönen Teyci, Baykadam Ökürday, Bayanbay, Boranbay Teyci, Şari Zengi ve Ömerhan Canımhanoğlu tutuklananlar kervanına eklenmiştir. Sebepsiz yere ve tamamen keyfî olarak yapılan bu tutuklamalar, halk arasında büyük bir huzursuzluğa ve gerginliğe sebep olmuştur. Tutuklamalar esnasında mukaddesata, millî değerlere, hatta namusa bile tasallut edilmiştir[13]. 1940'ta Şin Şı-sey infialin önünü alabilmek için halkın elindeki silahları toplamaya kalkışmış, silahını teslim etmek istemeyen Osman Batur İslamoğlu ise bu şekilde mücadelesini başlatmıştır[14].

Zikretmiş olduğumuz bu dönemde Şin Şı-sey, Sovyetler Birliği ile ittifak hâlinde idi. Şin idareyi ele aldıktan sonra Urumçi şehri bir nevî Komünist üssü hâline gelmeye başlamıştır. Altay ise Sovyetlerin daha rahat hareket edebildiği bir bölgeydi. Milliyetçi cephe ise Altay bölgesini kendilerine bir çıkış noktası yapmak niyetindeydi. Bu maksatla daha 1936'da Yunus Hacı liderliğinde bir "*Uluttu Korgav Uyumu/ Ulusu Koruma Birliği*" kurmuşlardı[15]. Cemiyette Kacen, Settar Han, Urumçili Ali

11 Gayretullah, *Altaylar'da Kanlı Günler*, s. 136-137; a. mlf., "*Osman Batur ve Millî Mücadelesi*", s. 16.

12 Benson, *a.g.m.*, s. 150; Gayretullah, "*Osman Batur ve Millî Mücadelesi*", s. 6; Gayretullah (*Altaylar'da Kanlı Günler*, s. 43) ve Kara ("*a.g.m.*", s. 26) da adlı bu toplantının Ağustos 1935 tarihinde icra edildiğini belirtmektedir.

13 Mesela bu hareketler arasında Köktogay'daki cami ve mescitler ile dinî eserlerin yakılıp yıkılmasını sayabiliriz, bkz. Gayretullah, "*Osman Batur ve Millî Mücadelesi*", s. 15-16.

14 Çandarlıoğlu, *a.g.e.*, s. 12.

15 *Ulusu Koruma Birliği*'nin kimler tarafından ve ne şekilde kurulduğuna dair bir kayda şimdilik tesadüf etmedik. Bununla birlikte Hızırbek Gayretullah, görüşmelerimiz sırasında Yunus Hacı'yı çok iyi tanıyan birisi olarak onun liderliğinde böyle bir cemiyetin kurulmadığını ve bu konudan bahseden eserlerin bilgiyi aldıkları kaynakları göstermemeleri sebebiyle, bilgileri hatalı şekilde eserlerinde kullandıklarını ifâde etmiştir. Doğu Türkistan hususunda

Ekber, Yusuf Ökürday, Ömer Zalin, Nurtaza, Targabatay Vilâyetinden Mirza Salih ve İli Vilâyetinden Cayir Beg ile Kanat Beg gibi nüfuzlu kişiler görev almışlardı[16].

Doğu Türkistan'daki Kazak Türklerinin 1936 yılından itibaren Şin Şı-sey idaresine karşı büyük çapta olmasa bile şiddetli bir mücadele içerisinde oldukları bilinmektedir[17]. Bu dönemdeki Gasköl ve Tanrı dağlarındaki hareketler pek bilinmemekle beraber[18], Osman Batur İslamoğlu liderliğinde Altay Kazaklarının çetin mücadeleler verdiği bilinen bir gerçektir. Nitekim Şin Şı-sey, Altay Kazaklarını 1937 yılındaki "*Faşist Troçkicilerle*" işbirliği yapmakla suçlamıştır[19]. Şin, 1937 yılındaki temizlik harekâtından sonra, Altay Kazaklarını silah gücüyle kontrol altına almak için bölgeye askerî birlikler göndermiş, fakat Sovyet yardımına rağmen bu harekâtlardan istediği neticeyi alamamıştır. Osman İslamoğlu'nun mücadeleye başlamasında Şin'in bölge halkına karşı yürüttüğü acımasız politikaları etkili olmuştur[20].

1933 Kaşgar Hükümeti, Çin-Rus işbirliği sonucunda ortadan kaldırıldıktan sonra General Şin Şı-sey, Doğu Türkistan'da temizlik harekâtı başlatarak binlerle ifade edilebilecek aydın ve din adamını çeşitli işkencelerle ortadan kaldırmıştır. Bu harekâtlar, Çin işgâl idaresinin tasdiki ve Sovyet Gizli Polis Teşkilatı'nın yardımıyla, 1934 yılını müteakip 10 yıl boyunca ülkede tam bir terör havası estirmiştir[21].

Şin Şı-sey idaresinin 1938 senesine kadar nispeten daha ılımlı hareket ettiğini söylemek mümkündür. Şin ve ekibinin 1938 senesi itibariyle Doğu Türkistan'da sosyalizmi geliştirme sevdasında olduğu alenen ortaya çıkmıştır. Şin, kendisi için tehlikeli olarak gördüğü bazı kişileri hapse atmaya, ülkenin hemen her vilâyetinden ileri gelen kişileri de Urumçi'de toplayarak göz hapsinde tutmaya başlamış ve yeni rejimi sert bir şekilde tatbike başlamıştır. Despot idare tarzına örnek olarak bir kazadan diğerine gidebilmek için o kazanın kaymakamı veya karakolundan pasaport alınmasının zorunlu hâle getirilmesini söylemek yeterlidir[22].

Bütün bu olumsuz gelişmelere ilave olarak Şin Şı-Sey, Şubat 1939'da Doğu Türkistan'da kullanılmakta olan Yuan para birimini Liang'a çevirmiş, Temmuz ayında da "*Üç*

---

yapılması ve ortaya çıkarılması gereken birçok mevzudan birisi de *Ulusu Koruma Birliği*'nin araştırılması olacaktır.

16 Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 324.

17 Bu mücadeleler hakkında bkz. Lias, *Kazak Exodus*, s. 81 vd.

18 Lias, *Kazak Exodus*, s. 73; McLean, "*Xin-jiang: Today*", s. 382.

19 Sheng Shi-cai, *Liu ta-cheng ti chiaoch'eng*, I, Urumchi 1942, s. 178-79, 218.

20 Çandarlıoğlu, *a.g.e.*, s. 11.

21 İsa Yusuf Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*, (Der. M. A. Taşçı), İstanbul 1985, s. 274; Gayretullah, "*Belgelerle Osman Batur*", s. 83.

22 Çandarlıoğlu, *a.g.e.*, s. 15.

Yıllık Kalkınma Planı"nı hayata geçirmiştir. Şin, Kasım 1939'da ise "*Çin-Sovyet Millî Meclisi Komisyonu Xin-jiang Şubesi*"ni kurmuştur[23]. Şin ve ekibi, 1939 yılı sonu itibariyle tutuklama işini hızlandırmış, halkın elinde bulunan silahları toplamaya devam etmiştir. Bu dönemde bilgili ve ileri gelen lider kişilerin hemen hemen tamamı tutuklanmıştır[24].

Şin Şı-sey, bir yandan geniş çapta tutuklama işini yürütürken, diğer taraftan "*Kazak, Kırgız ve Moğol Kurultayı*" adı altında bir teşkilat kurmuştur. Bilhassa adı geçen üç boya mensup vali, kaymakam ve diğer hükümet hizmetindeki kişiler başta olmak üzere din adamları ile bölgelerinde halka liderlik yapabilecek kişilerden 2.000 kadarını 18 Eylül 1939'dan itibaren Urumçi'de toplamaya başlamıştır. Zikredilen bu kurultayda Şin'in zorlamasıyla alınan karar gereğince, Kazak, Kırgız ve Moğolların ellerindeki silahların tamamen toplatılmasına dek, kurultaya katılan kişiler rehin olmak üzere göz hapsinde tutulacaklardı. Ayrıca kurultaya katılanlara hükümet tarafından verilen bütün emirlerin kayıtsız-şartsız olarak yerine getireceklerine dâir boş kâğıtlara imza atmaları gerekiyordu. İmzaları atmakta tereddüt eden kişilere türlü işkenceler yapılmış, imza atmamakta direnenler ise ortadan kaldırılmıştır. Bu şekilde halkın elindeki her türlü savaş malzemesinin toplatılması cihetine gidilmiştir. Birçok kişi silahını teslim etmediği veya geç teslim ettiği bahanesiyle ortadan kaldırılmıştır. Bu olayların halkı korku ve panik içerisinde bırakmasına rağmen, Şin Şı-sey'in baskı ve işkence ile idare etme siyasetinin başarıya ulaştığını söylemek mümkün değildir. Bu baskı ve rencide edici tutumlar halkın direniş hareketlerine zemin hazırlamış, bunun neticesinde de binlerce vatan evladı canından olmuştur. Birçoğu da vatanlarını terk etmek zorunda kalmıştır[25].

1940 yılına gelindiğinde Kazak Türklerinin ayaklanmaları kuzeydeki İli, Çöğçek ve Altay vilâyetlerine sıçramıştır[26]. Zaten birçok liderin hapiste olduğu bu dönemde, Türk milletinin kendine has hususiyetlerinden biri olan lider çıkarma kabiliyeti ile Irıs ve Esim Han'lar etrafında toplanmaya başlayan halka bu iki lider büyük bir manevî güç kazandırmıştır. Bu iki genç liderin başlattığı mücadele, ilerleyen zaman-

23 Cheng Hui-sheng, *Xin-jiang jian shi*, Xin-jiang ren min bao, 1986, s. 531.

24 Çandarlıoğlu, *a.g.e.*, s. 15.

25 Altay, *a.g.e.*, s. 422-423.

26 Boorman-Howard, *a.g.e.*, III, s. 46; Lias, *Kazak Exodus*, s. 24; Gayretullah, *Osman Batur*, s. 4. İsmail Cengiz ve Hızırbek Gayretullah tarafından hazırlanan *Çin'de İslâmiyet ve Türkler* (İstanbul 1983, s. 62) adlı çalışmada bütün bu menfi gelişmeler neticesinde 1938-1939 yıllarında Altay bölgesinde Esim ve Irıs Han kardeşlerin bir ayaklanma başlattığını, fakat bu ayaklanmanın kısa zamanda bastırıldığını ifade etmektedirler. Araştırmalarımızda 1938-1939 yıllarında Altay'da bir huzursuzluğun mevcut olduğunu görmekle beraber Osman Batur'un ayaklanmaya iştirâk ettiğine dâir bir bilgiye ulaşamadık. Bununla beraber 1940 yılını müteakip zikredilen bölgede ayaklanmaların peşi sıra yaşandığı bilinen bir gerçektir.

larda Osman Batur'u ortaya çıkartmıştır[27]. Altay'da başlayan ihtilal hareketleri zaman içerisinde Şin-Şı-sey idaresinin sonunu hazırlamış, akabinde ise ihtilal ülkenin değişik bölgelerine sıçramıştır. 1944 yılında kurulan Gulca Doğu Türkistan Cumhuriyeti varlığını 1949 yılına kadar devam ettirmişse de zikredilen bu tarihte gerçekleşen Komünist işgali ile büyük Kazak göçünün ikinci dalgası da başlamıştır. Canımhan Hacı ve Osman Batur gibi Kazak liderlerinin yakalanıp idam edildikleri bu göç hadisesinde yüzlerce kişi ya çarpışmalarda, ya soğuk hava şartlarında ya da göçün zorluklarına dayanamayarak hayatlarını kaybetmiştir. Göç kafilelerinden sağ kalmayı başaranlar ise 1937-1938 göçü sonrası Pakistan'a yerleşenler ile birleşmek suretiyle 1952 yılını müteakip peyderpey Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak kabul edilmişlerdir.

Sonuç

Genel hatlarıyla üzerinde durduğumuz ve 1949 sonrası birçok Doğu Türkistanlı'nın "*vatanı için vatanından ayrıldığı*" bir döneme giden süreci ifade etmeye gayret ettik. Ortaya konulduğu üzere hiçbir Doğu Türkistanlı ülkesinden isteyerek ayrılmamış, dahası geçen zamana karşın hür dünyadaki her Doğu Türkistanlıların ana vatanlarına olan özlemi de artarak devam etmiştir. Halen daha Özgür Doğu Türkistan özlemini duyan ve bunun hayali ile yaşayan birçok Doğu Türkistanlı hür dünyada hayatlarını devam ettirmektedir.

Bu çalışma ile bilhassa 1937-1938 göçü ve 1940 yılında Altay'da başlayan istiklal hareketlerinin birçok haklı sebebi ortaya konulmuştur. Hem göç hareketlerinin hem de ihtillalerin başlangıçtaki tek gayesi insanca yaşamak isteğinden başka bir şey değildir. Lakin ülke halkının masum olsa dahi hiçbir isteğinin yerine getirilmediğini de yapılan araştırmalar ortaya çıkarmıştır. Doğu Türkistan halkının günümüzdeki durumu ise kanaatimizce 1949 yılı öncesine göre daha vahimdir. Kısaca şunu ifade etmek gerekirse; 1982 Çin anayasasında azınlıklara verileceği taahhüt edilen hakların hiçbirinsin verilmemiş olması bir yana, 1949 öncesi Doğu Türkistan'da mevcudiyetini bildiğimiz "*Milli Ordu*"dan bugün bir eser yoktur. Birçok Doğu Türkistanlının 1933 ve 1944 yıllarındaki istiklal hareketlerinde kullandığı "*Gök bayrak*" ise sadece Hür dünyada Doğu Türkistanlıların nümayişlerinde kullanılmakta, bazı ilgililerin ise evlerini süslemektedir. Bütün bu olumsuzlukların hiçbir Doğu Türkistanlı'nın kalbindeki bağımsızlık ateşini söndürmediğini de ifade etmek gerekir.

27 Gayretullah, "*Osman Batur ve Millî Mücadelesi*", s. 7. Osman Batur ve mücadelesi hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Kul, *On Yıla Sığan Efsanevî Ömür: Omsan Batur Han*, Doğu Türkistan Göçmenler Derneği yayını, İstanbul 2011.

Kaynakça

"Abak", "Abak-Kerey" ve "Kerey" maddeleri, *Kazak Sovyet Ansiklopedi*si, I, V, Almatı 1972.

A History of Migration of Xin-jiang Kazak People, Xin-jiang Üniv. Yay, Urumçi 1993.

A. D. W. Forbes: *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri* (*Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)*, çev. Enver Can, Münih 1990.

ALPTEKİN, Erkin: "Doğu Türkistan'a Şingcang ismi verilişinin 95. yıldönümü", *Bayrak Gazetesi*, 1979

____, *Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı*, Erciyes Dergisi Doğu Türkistan Yayınları, Kayseri 1992.

ALPTEKİN, İsa Yusuf: Esir Doğu Türkistan İçin 1, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları, (Yay. Haz. Ömer Kul), Ankara 2010.

ALTAY, Halife, *Anayurt'tan Anadolu'ya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, t.y.

ANAT, Hacı Yakup: "Safsatalara Cevap", *Doğu Türkistan,* DTGD Yay., No: 183-184, İstanbul 1999.

ARPACIK, Yusuf Ziya: *Osman Batur ve Asrın İbretli Olayları*, 1. Baskı, İstanbul, İlteriş Yayınları, 2009.

BEKİN, A. Rıza: "Present Stuation in Eastern Turkistan and Her Problems", *Human Rights Violations in Eastern Turkistan*, (haz. Timur Kcaoğlu, Özlem Yücel, M. Rıza Bekin, Burhan Kuzu, Arslan Alptekin, Ahmet Türköz), Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul 2000

BENSON, Linda: "Osman Batur: The Kazak's Golden Legend", *The Kazaks of China Essays on an Ethnic Minority*, ed. Linda Benson-Ingvar Svanberg, Uppsala 1988

BOORMAN H. L.-Howard, R. C. *Biographical Dictionary of Republican China*, III, New York 1967.

BUĞRA, M. E.: *Şarkî Türkistan Tarihi*, Ofset Matbaacılık, Ankara 1987.

CAROE, O.; *Soviet Empire, The Turks of Central Asia and Stanilism*, MacMillan, NY 1967.

CENGİZ, İsmail-Gayretullah, Hızırbek*: Çin'de İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1983.

CENGİZ, İsmail: *Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti*, DTGD Yay., İstanbul 2005.

Cheng Hui-sheng, *Xin-jiang jian shi, Xin-jiang ren min bao*, 1986.

ÇAĞATAY, Saadet; *Kazakça Metinler,* Ankara 1961.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin; Özgürlük Yolu, *Nurgocay Bahadır'ın Anılarıyla Osman Batur*, DTV Yay., İstanbul 2006.

DEMİR, İdil Nilay; *Xin-jiang'da Çin Politikası*, A. Ü. Sinoloji Anabilim Dalı Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 1988.

DILLON, Michael: *Doğu Türkistan, Çin Orta Asya'sında Etnik Ayrımcılık ve Kontrol*, trc. Dr. Hayati Aktaş, TDPY, İstanbul 2001

DOĞRU, Şirzat: *Türkistan'a Doğru*, İzmir 2008

Doğu Türkistan Doğu Türkistan Göçmenler Derneği neşriyatı

GAYRETULLAH, Kaynaş: *Dumanlı Yıllar*, İstanbul 2010.

GAYRETULLAH, Hızırbek: "Osman Batur ve Millî Mücadelesi", *Millî Kahraman Osman Batur'un Şehadeti'nin 50. Yılı Hatırasına*, DTGD Yay., Nisan 2001, s. 6-21.

____, Altaylarda Kanlı Günler, Hamle Yayınları, İstanbul 1977.

____, Uzaklara Balam, İstanbul 2009

____, "*Belgelerle Osman Batur*", Şehadetinin 53. Yılında Altay Kartalı Osman Batur, (haz. H. Gayretullah-A. Türköz), İstanbul 2004[5]

HAYİT, Baymirza; Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğü ve İslâm'ın Bazı Meseleleri, İstanbul 1987.

____, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995.

HOLUBNYECHY, Lydia; "Chinese Treatment of the Nationality Problem in Xinjiang", *The East Turkic Review*, 4, y.y. 1960.

KARA, Abdülvahap "Osman Batur ve Şehadeti", *Tarih ve Medeniyet*, No: 37, Nisan 1997.

KARAHOCA, Amaç; *Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi*, İstanbul 2008.

KAZAKBALASI, G. C.: *Göçten Sonra*, Büyük Türkeli Yay., İstanbul 1980.

KUL, Ömer; *Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1941-1951)*, Basılmamış Doktora tezi, İ.Ü., Sos. Bil. Enst., İstanbul 2009.

____, *On Yıla Sığan Efsanevî Ömür: Omsan Batur Han*, Doğu Türkistan Göçmenler Derneği yayını, İstanbul 2011.

KURBAN, İklil: *Doğu Türkistan İçin Savaş*, TTKB, Ankara 1995.

Li Sheng, *Çin'in Xin-jiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu*, (çev. Xu Xinyue), Xin-jiang Halk Yayınevi, Urumçi 2006.

LIAS, G., *Kazak Exodus*, London 1956.

MC LEAN, N. L. D.: "Xin-jiang: Today", *International Affairs*, c. XXIV, No: 3,

(July 1948), s. 366-386.

ORALTAY, Hasan, *Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri*, İstanbul 1976[2]

ROSSABİ, Morris, "Xin-jiang", *Encyclopedia of Asian History,* C. IV, New York 1988.

SADRİ, Ro*ostam, "The Islamic Republic of Eastern Turkestan: A Commemorative Review", Journal Institute of Muslim Minority Affairs*, C. V, No: 2, London 1984

Sheng Shi-cai, Liu ta-cheng ti chiaoch'eng, I, Urumchi 1942.

TANRIDAĞLI, Erkal; "Çin Komünist Partisi'nce Yazdırılıp, Neşrettirilen "Uygurların Kısaca Tarihi"nin Hiçbir İlmî Kıymeti Yoktur", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, No: 38, Temmuz 1993.

TAŞAĞIL, Ahmet: "Esaretteki Son Türk Yurdu", *Tarih ve Medeniyet*, No: 37, Nisan 1997.

ÜLKEER, Melike-Yüce Nazmiye; "Doğu Türkistan'ın Sessiz Çığlığı", *Gökbayrak*, 77, 2007.

WHEELER, G.; The Modern History of Soviet Central Asia, London 1966.